

*мр Драган К. Николић,
асистент Правног факултета у Нишу*

ДУКАТОВАЧКИ ЧЛАНЦИ — ЗНАЧАЈАН ИЗВОР ЗА ДРЖАВНОПРАВНУ И ПОЛИТИЧКУ ИСТОРИЈУ СРБИЈЕ XIX ВЕКА

Година 1859 — време политичких прегруписавања и ишчекивања

Дуго спутавана оквирима које је наметала саветска олигархија, напредна политичка мисао поникла у међувремену у Србији, доживљава своју прву победу на Светоандрејској народној скупштини. Вођена доста сигурном руком либералне интелигенције, ова скупштина се у тренуцима највећег успона уздиже до нивоа врховног органа власти, чиме изазива одушевљење свих напредних снага у земљи. Збацивањем кнеза Александра Карађорђевића и повратком Милоша и Михаила у Србију, ствара се могућност за нова политичка прегруписавања, очекивања, али и страховања од потеза ћудљивог кнеза и нове владе. Знајући за Милошево начелно опредељење да више воли да влада уз народну скупштину него уз олигархијски савет (кад већ мора да са неким дели власт), либерална интелигенција је у почетку била уз њега. Они очекују да ће Милош, имајући у виду њихове заслуге за повраћај династије, што из захвалности, а што и због страха од јаке опозиције, одржати у животу њихову најважнију творевину — Закон о народној скупштини. Може бити да су очекивали да ће их кнез подржати у још неким њиховим настојањима. Конзервативне снаге, изненађене и уплашене замахом Светоандрејске скупштине, групишу се око престолonasледника Михаила који им се чини најсигурнијом заштитом од бујице радикалних идеја и погодним човеком за утицај на Милоша. Кнез пак, сматра да се довољно одужио појединим либералним првацима дајући им високе положаје у служби. Они очекују више — да из основа промени начин владавине и прилагоди се њиховим назорима. Разлаз је био на помолу.

Многа питања изнета пред Светоандрејску скупштину остала су отворена и многи захтеви нерешени јер је она током свог двомесечног рада имала две основне преокупације — закон о народној скупштини (којим би се за убудуће утврдила скупштина као чинилац државног и политичког живота Србије) и промену на престолу (због чега је уставобранитељски режим и пристао на њено сазивање). Пред крај својих заседања Скупштина је из својих редова изабрала један одбор који ће

проучити њене недовршене послове и припремити предлоге за следећу скупштину. Одбор је јула месеца (1859) одржао двадесет и три сас-танка на којима је највише расправљано о презадужености сељака, о зеленашким интересима на позајмљени новац, о потреби законског ре-гулисања слободе штампе и предавања, о бољем уређењу општина, о злоупотребама код унапређења чиновника, о трошењу новца из држав-не касе итд.(1) Главни печат раду одбора утиснули су либерални интелектуалци, што је могло и да се очекује када се има у виду карактер скупштине из које је одбор потекао, као и то да му је председник био Андрија Стаменковић а секретар Владимир Јовановић. Одбор је сва питања претресао потпуно слободно, јер Милош (иако стварно незадовољан његовим радом) није хтео да се још на почетку сукобљава са телом оне исте народне скупштине која га је повратила на престо. Нова могућност за раскид са либералном интелигенцијом јавља се већ 9. августа приликом избора за следећу народну (Малогоспојнску) скупштину. Тада су сви главни представници либералне интелигенције (и њихових политичких истомишљеника) били изабрани за народне посланике, мада је власт у Београду покушавала на различите начине да спречи избор Јеврема Грујића, Андрије Стаменковића и Милована Јанковића. Када се у томе није посредно успело, кренуло се путем отвореног кршења скупштинског Закона — поништени су избори свих чиновника „по жељи светлога Књаза“, како се вели у распису министра унутрашњих дела. Тиме је Милош показао да се за двадесет година није нимало променило његово схватање законитости — да је његова воља изнад сваког закона. У *Србским Новинама* одмах почињу да излазе написи са основном поруком да интелигенцији није место у народној скупштини већ у државној служби и да кнез жели да се нико не умеће између њега и народа. Напада се М. Јанковић што је, наводно, на биралишту агитовао за себе и за своје другове. Постаје очигледно да либерална интелигенција више не ужива (макар и привидну као до тада) наклоност кнеза. Догађаји на изборима 1859. значе не само разлаз између кнеза и тзв. светоандрејаца, већ и много више — то је увод у постепено развлашћивање народне скупштине које ће уследити, наговештај једног периода реакције који ће достићи врхунац у апсолутизму кнеза Михаила.

Конзервативци притајени уз Михаила овакав развој догађаја прихватају као погодан тренутак за сопствену акцију. Она отпочиње серијом чланака у *Србским Новинама* где се отворено критикује рад светоандрејског одбора, а уједно и целокупан поглед либералне интелигенције на реорганизацију економског, државног, правног и уопште политичког уређења Србије. Нуде се другачија решења која су у ствари спретно формулисано заговарање једног режима са неограниченом влашћу владара. Либерали су изненађени оштрином напада, а чињеница да су текстови таквог садржаја штампани у *Србским Новинама* (које су уживале потпору од државе и биле нека врста полувзаничног гласила којем је влада постављала уредника) указивала је на могућност да иза чланака стоји нека утицајна личност. Како су чланци били непотписани већ само обележени знаком за цесарски дукат (#), названи су

(1) Записници тих састанака одбора заједно са закључцима и предлозима народној скупштини штампани су у *Србским Новинама* 1859.

дукатовачким чланцима. Назив дукатовци се најпре односио на прет-постављане писце чланака, да би се убрзо проширио и на све друге заговорнике конзервативних политичких начела.(2)

Од 18. августа до 5. септембра 1859. објављено је девет дукатовачких чланака под заједничким насловом „Поглед на радњу одбора свето-андрејске скупштине“. Од каснијих написа једино се они од 8. септембра и од 8. октобра садржински надовезују на претходне. Написани су језгровитим стилем и сами по себи јасно одсликавају идеје аутора. Оне прикривеније идеје и прећутно садржане намере и циљеве доста успешно разоткривају либерали у свом одговору на дукатовачке чланке (у Србским Новинама исте године) који је уједно и најбољи њихов савремени коментар.

Ова полемика, као одраз стварних односа у једном преломном тренутку, од великог је значаја за историју политичке мисли у Србији, али и за њену државноправну историју, јер садржи сва основна начела на којима ће се изграђивати предстојећа владавина кнеза Михаила (у дукатовачким чланцима) и наговештава програмску основу са које ће претежно деловати његова ванскупштинска опозиција (у одговору либерала).

Сумња у могућност опстанка народне скупштине и опасност коју представљају секретари узети изван њеног састава

Први дукатовачки чланак појављује се у броју 96. *Србских Новина* 18. VIII 1859.

„Закон о скупштини из основа је преиначио организам владе србске(3). До сад се наша државна машина окретала само на два точка, покретана влашћу књажевском и саветском, а поменути закон додат јој је и трећи точак у лицу народне скупштине. Овој се власт састанила закидањем нешто од књажеске а нешто од саветске власти, и тим јој је опредељен двостручан огроман задатак, какав ретко имају скупштине и у најпросвештенијих и политично најразвијенијих народа. То није ништа ново, нити и најмање оригинално у свету, већ је копија туђих установа, повторавање старих покушаја, али је барем доказ да у нас није шала што се често каже да Србија нема ма у чему заостати иза изображене Европе; шта више, морамо се поносити да смо Европу за овај мах мало не претекли утолико што смо се приближили начину управе постојавшем код старих Грка, за који је један њихов филозоф казао да може опстати само у народу којег су чланови полубогови.

Неколико у нас људи, иначе учени и искусни, сумњају, не само јесмо ли ми дорасли за такав начин управљања, већ и може ли у наша времена начин тај бити користан и ма коме другом народу, па мисле да би пробитачније за нас било да смо оставили народној скупштини ону форму чисто консултативну, коју јој је првобитно дао књаз Милош, и веле, да књаз Милош премда се није учио у Паризу, Берли-

(2) Под овим истим знаком била су објављена у Србским Новинама септембра 1858 (бројеви 100,101. и 102) три чланка о народној скупштини. Њихов аутор је Рашко Алнмпић, присталица светоандрејских либерала, и они осим истог знака немају никакве везе са дукатовачким чланцима из 1859, нити се уопште називају овим именом.

(3) Код навођења текста чланака користио сам оригиналне примерке *Србских Новина* и трудно се да у што већој мери сачувам њихов аутентичан језик и стил. Стари правопис заменен сам Вуковим фонетским, а једино сам придев српски задржао у етимолошком облику (српски) да не бих мењао ондашњи правилан назив Српских (Србских) Новина; осовременено сам застарелу интерпункцију која је непотребно преоптерећивала реченице зарезима, двома тачкама, знацима навода итд.

ну, Бечу итд. зна више што је народу нашем потребно и сходно, него ти учени људи који су нам овај опали бајаги плод застареле Европе пресадили у младу Шумадију. Али то мишљење остаје њихово као и наше што је наше. Види се из историје да су нови народи обично покушавали свакојаке начине управљања, а најпосле остали при ономе који им се показао најбољи. Зашто не бисмо и ми тако чинили? Покушали смо војену диктатуру, монархичну владу и владу монархично-уставну, дајте да сад покушамо демократско-уставну. Стрпите се мало господо моја, погледајмо мало како ће ићи и ова нова на три точка машина. Ми мислимо да нико нема тврдоглаво остати при своме мишљењу о најзгоднијем начину управљања, па да нико то и неће. Није ли главно да се земљом управља што је могуће боље? Па то је без сумње и свакоме цел, јер свачија и морална и материјална корист почива у томе. Онај ће пак начин бити најбољи који се докаже да је најбољи, то јест нама најсходније управљање постигнуто. А резултати таквог управљања морају бити не само развитак благостања и просвете у земљи, него и закони напредак, спокојство житеља, уништење партајског духа, љубав међусобна и сва друга душевна и друштвена блага која народ спојавају у једно чврсто морално тело. Без овога, узалуд је благостање и просвета, шта више, без овога не може ни бити благостања и просвете праве. Зато рекох да у овој епохи наших политичних покушаја будемо толерантни према сваком мишљењу о земаљској управи. Свак иште што је за целу земљу најбоље, а не да продере са својим личним начелима или са начелима која му лично иду највише у рачун, ма земљи и лоше било. Тешко би било и помислити да међу Србима има тако страшних саможиваца. Ја волим предпоставити да се ни један између нас неће дотле заборавити да ствар општу жртвује личном начелу. Јер, као што ствар мора нам бити цел, тако начело мора нам бити само средство. Цел пак остаје увек једна, а средства к постижењу исте мењају се према потреби.

Да би се овај наш покушај садашње системе управљања показао успешан (...) (4) народ има неоспорно право да контролише своје поверенике коликом савесношћу и вештином одговарају његовом неограниченом поверењу. Јер иначе захтеви од народа неограничено безусловно поверење, а одрећи му неограничену безусловну контролу, то би било учинити нелогичном своју сопствену систему и, што је још горе, то би значило дати држави само демократски образ, а не дух, преварити земљу туривши јој у руке демократску лутку, а скучивши јој врат под *јарам скупштинске олигархије* (...) (5).

Писац похваљује одлуку Светоандрејске скупштине да „све њено делане издаје у свет“ и сличну одлуку одбора који је изјавио „да се не само радња одбора уопште мора народу достављати, већ где не буде слоге у мишљењу да се и мишљење појединих чланова која од вишине одступају, заједно са побуђењима предају јавности, како би опште мишљење пресудило која је страна боље за земљу мислила“. Тиме писац најављује да ће дела одбора судити „оноликом строгошћу коликим смо му поверењем сви скупа предали у руке отачаствене интересе“.

Други дукатовачки чланак (*Србске Новине* бр. 97. од 20. VIII 1859) у форми осврта на рад одбора у ствари се претежно бави скупштинским и одборским секретарима који су узети изван њихових састава у чему се види велика опасност.

(4) Ниједно испуштање и скраћивање текста (које је било нужно и због обима чланака и због разнородности њиховог садржаја) није сметња за разумевање његовог основног смисла и за праћење идеја писца. Трима тачкама у заградама обележена су таква места, а истим заградама су издвојене моје краће напомене које се умећу у изворни текст чланака.

(5) Сва истицања су моја, а изостављени су курзиви из изворног текста чланака јер су веома чести и нису имали улогу истицања, већ углавном означавају упитне реченице и делове текста између знакова навода.

„На првом свом састанку одбор је изабрао себи председатеља и два секретара. Највише нам је у очи пало што су, окром подпредседатеља, изабрана на остала звања све лица кругу одбора неприпадајућа. Истина је да по скупштинском закону могу се секретари узети и изван скупштине, али председатељ мора бити из средине скупштинара. Истина је и то да је изабрани председатељ био члан свето-андрејске скупштине, али он није био означен за члана њеног одбора; и као што у овом одбору нису могли радити други чланови свето-андрејске скупштине до само они који су се нарочито за то одредили, тако исто није могао ни председатељ бити узет између првих. Ми овде немамо никакво у виду председатељево личност: г. Стаменковић већ је довољно показао како је и поштен и разуман, па тако и човек на своме месту, али имамо у виду обдржавање строге законитости и жао нам је што одбор није остао при законитости, не мешавши се преко круга означених му личности, а жао нам је за то што особито у системи демократској као што је наша, ако се законитост не обдржава у свачему најточније, могу се излећи злоупотребљења, земљи јако шкодљива(6). (...) каква нужда може бити скупштини да узима изван свога круга људе који би јој руководила простим секретарским пером? Није ли скупштини нашој задатак да решава најтежа питања политична и административна? Па тело које се тако високим питањима мора занимати, да ли би задатак свој могло с коришћу земаљском свршити, нема ли садржавати у себи најспособније људе? А код људи најспособнији на што секретари са стране, за које је довољно да знају точно и јасно туђе мисли на хартији ставити(7). Кад скупштина и одбор узимају секретара изван своје средине, то изгледа као да у своме кругу не налазе људи способних ни за одржавање те просте дужности, то изгледа као да траже помоћ са стране, па на тај начин, одајући неки знак непоуздања у своју способност скупштинари и одборници сами себе бламирају. А то у системи нашој не сме бити. Јер, или су скупштина и одбор кадри да сами без туђе помоћи сврше свој задатак, или су за земљу излишни, и тада демократска система не може код нас опстати. (Ја све више и више сумњам да ова система може код нас опстати с коришћу земаљском, јер да опстане требало би да су посланици понавине људи високо избројани, а код нас то су људи прости који, окром плуга свог и мотике, за друго што и не знају. Том великом недостатку хтело се помоћи дозволивши народу да може и између чиновника бирати своје посланике. Ту је чудна противречност. Скупштина подвргава суду све без разлике чиновнике, а чиновници седе у скупштини! Представимо случај да би више саветника седело у скупштини, а ова да би се наша побућена позвати савет на одговор! То значи бити и тужитељ и оптужен у једно време, то значи одузети скупштини самосталност делања, то значи дати свету јединствен пример нашег политичког неискрства. О reformatores!(8) Из ове дилеме нема изласка. Ми тим снажније устајемо против тога што се секретари узимају са стране, јер је одбор на свом другом састанку изјавио да ће секретари имати глас објасњавајући у седницама. (...) Ту се као предпоставља да одбор није у стању без секретаревог објасњења ни просто разумевати питања која мора да решава, ту се очевидно предпоставља да су два секретара паметнија од свију чланова одборских. Ми не знамо ко је тај несрећни објасњавајући глас предложио за секретара, а да знамо рекли бисмо му: Господине, што сте решили за одбор, то ће се хотети завести и у скупштини, а то не ваља. Деци се ствари објасњавају, а не зрелим људима који су позвани да даду правац земаљској влади и њу кон-

(6) Ово је изразити пример политичког лицемерства: полузваничне новине позивају на стриктно поштовање истог Закона који је само десетак дана пре био погажен од најнише власти противзаконитим поништавањем избора неких народних посланика.

(7) Прави смисао ове примедбе може се схватити само ако се познаје огромна улога секретара Светоандрејске скупштине који су (заједно са својим истомислићеницима претежно из редова младе либералне интелгенције) највише заслужни што се скупштински рад није ограничио само на династичку промену како су планирале и очекивале конзервативне политичке снаге.

(8) Текст у малим заградама у чланку је дат као подножна напомена.

тролицу. Ми за част скупштине па и свега народа, желимо да се укине онај закон по коме се у скупштину могу увући и људи који нису тамо народом позвани, а желимо то исто и за овај одбор, па протестујемо особито против тога објасњавајућег гласа који се тек сада секретарима са стране званично признаје, а протестујемо не само што то понижава одборнике и што свету открива грдну рану наше системе, него што је у суштини и саме скупштинском закону противно (...) Јер то објасњавање ево на шта води. Секретар устаје и разјасњава један предмет; устаје и народни посланик па га разјасњава у сасвим другом смислу. Секретар брани своје, а посланик своје мишљење и жива се препирка раба! Ето нам дакле секретара без народног посланства, следоватељно ни поверења, у спору с правим народним послаником и повереником, ето га усред скупштине на очиглед самому народу где сам присваја себи право које једино од народа мора доћи. Он има сву моралну силу као год и сваки посланик, само што нема силу материјалну давања гласа; али кад може објасњавати, разлагати, препирати се и радити на памет и срце целе скупштине, може лако скромним средством свог објасњавајућег гласа постати и диктатор скупштине, а преко ње и владе и целе земље. То се дакле зове, господине, побијати цену карактеру посланства, осујећивати народни позив, сав изборни закон, следоватељно и демократску нашу систему у темељу подкопавати. То је против освештаног закона, то је превратно, то не сме бити. Ја сам прави демократ, па не дам да демократија пређе у олигархију или у диктаторство (...) под изговором објасњавајућег гласа секретари са стране постају као прави народни посланици. И ако би се на скупштини икад десили секретари велике способности, енергије и властољубивости, они би лако могли сву скупштину добити на своју руку, па средством ње наметнути своју вољу и књазу и влади, те земљом као диктатори дрмати. То је једна при нашој садашњој системи врло могућа опасност на коју за време обраћамо позорност наше високе владе. Али, да ствари не би никад дошле до тога дужност је владе да мотри да скупштине и одбори њини не присвајају себи и својим секретарима ни за длаку више власти него што им је скупштинским законом опредељено. Јер полагањем освајањем власти скупштина би најпосле могла смањити и књажеску и саветску власт, те би се тако и садашња система укинула, те Србија постала република стојећа под књазом онако исто као што је и Пољска била република са безвласним и немоћним краљем на челу (...)"

Узроци сиромаштва сељака и како наћи излаз из преадужености

Овим горућим питањем (којем је и одбор посветио доста пажње у свом раду) писац се бави у трећем дукатовачком чланку (*Србске Новине* бр. 98. од 22. VIII 1859). И о једном и о другом проблему он има своје мишљење у којем доминира теза о лењости и расипништву сељака који су највећи кривци сопствене беде.

„Кажете да се народ задужује из нужде. А знате ли каква је то нужда? Ево ја ћу вам је казати, а то су вам и други казали. Сељак се задужује кад му се досади орати и копати, те претпостављајући лакши трговачки живот, узме трговати којечим, па поред малог капитала, невештине своје и путних трошкова, изгуби све (...). Сељак који год није при новцу задужује се о својој домаћој и уопште сеоској слави частећи девет дана на годину свакога који му у кућу дође. То му је систематични годишњи трошак, а трошак изванредни је крштење, сахрањивање, женидба и удаја. У свима тим приликама части се и троши немилице, а почем и сиромашнији хоће да се изједначе са имућнима, то се морају задужити. Сељак се задужује што је преко мере парничар, те поведе парницу за малу ствар и често је тера из ината преко свију судова с грдном дангубом (...). Сељак се задужује, што, ако је близу воде, оставља радо своје пољске послове па иде пецати рибу, те за

рибу изгуби сено или жито од непогоде. Ако је пак близу вароши, а он тера дрва, па на то изгуби два или три дана, а од добитка једва подмири у вароши трошкове (...). А један од општијих и најглавнијих узрока што се сељаци задужују јесте тај, што преко године 100 до 110 дана сваки празнује, то јест једну трећину целе године! Па код свију горе речених дангуба и недостатака кад још и читаву трећину године празнује, шта онда од њега да буде и ко му на свету може помоћи?"

Узроке задуживања у градовима писац види у томе што нема духа удруживања малих капитала, нема правог трговачког знања, много се троши на слуге, накит и одевање. „Ето из какве се нужде наш народ задужује. Нужда му је, да богме, али та нужда долази највише из опште тежње да се што лакше живи, из раскошности која нам је природна, из слабе наше предвидљивости, из лоше вештине трговачке и економијске. (Судећи по овим констатацијама писца, народ са толиким манама и пороцима треба да је срећан што уопште постоји, а не још и да тражи учешће у управљању земаљским пословима!) Влада углавном није крива народној нужди; где има темеља влада може подићи богату економну зграду, али где нема још ни темеља, ту се не може ништа ни подићи (...).“

Писац се противи мишљењу одбора да је отварање једног кредитног завода начин избављења из презадужености.

„Дакле, да се народ не задужује, треба му олакшати средства задуживања! Без капитала у земљи половина се Србије задужила; дај, владо, још капитала да ти се и друга половина задужи (...). Хоћемо ли да спасемо прости народ, то кад би баш и имали одкуда, не дајмо му тако нерасудно капитале у руке, него натерајмо га да производи, чим ће сам себи капитала стећи. Али, како да народ производи, каже се, кад нема средства за саобраштај да своје производе корисно прода? А зар је код нас производство знаменито веће покрај наших пловидбених река и покрај удобних путова, где такови већ постоје? Није ни најмање. Народ из тих крајева воли путовати по унутрашњости послом трговине и своја средства комуникације употребити на трговину, него да сам оре и копа. Онда где би могао и производити и трговати, он понајвише само тргује. Само нас дакле дојакшоње искуство учи да је наша главна народна мана то што се клонимо тешкога рада и што се задовољавамо мањим добитком, само да се лакше до истога дође. Отуда је и нужда народна. Слабо радити а имати, то се бога ми не може. Ми есенцијално још нисмо производан, радан народ, ми до наших главних производа марвених више долазимо удобношћу земље наше, него нашим трудом. И зато сељаку дати капитале у руке, то би било утврдити га у његовим манама које га упропаштавају (...).“

У четвртном дукатовачком чланку (*Србске Новине* бр. 99. од 25. VIII 1859) наставља се неслагање са мерама помоћи презадуженим сељацима које је предложио одбор.

„Окром виших и то разних узрока политичних због којих наша особито влада нема исцрпљивати своју касу, два су узрока — један правни, а други морални, који јој управо закраћују узимати на себе личне дугове, па били ови ма како распострањени. Узрок је правни тај што разборити и штедљиви део народа који се није задужио, могао би пуним правом пребацити влади да новцем који јој земља даје за искључиво опште потребе и всестручни државни развитак, подмирује приватне дугове суграбана који су се задужили понајвише из лакоумислености, или из нештедљивости, или из неумешности, или из лењости, ретко који из непредвидљивих несрећа и праве нужде. И доиста, нечувено би било да у народу равноправном као што је наш, једна страна брижљиво ради и штеди, а друга да слабо ради, много троши и задужује се на општи рачун (...). Морални пак узрок тај је, што би се подмиривањем приватних дугова из државне касе задуживање у зем-

љи управо ободрило и широка му се врата отворила, те би влада окончавши једну кризу, одмах другој ишла на сусрет (...). Народ би се у економском обзиру све већма затрпавао, а у политичком све већма кварио, јер би његове претензије према влади расле непрестанце; па би се најпосле и сама влада нашла у немогућности да те претензије задовољава, или бисмо морали збацити сваку мисао о земаљском напретку, па од државне касе направити завод да измирује приватне дугове, који би се најпосле скончао банкротством.“

Увођење државних облигација за сада није могуће у Србији, тврди писац, јер не постоји дух поверења ни између владе и народа, па би илузорно било очекивати да постоји и између дужника и поверилаца.

„Зато се сваки час капитали извлаче из течаја, зато се многи у течај и не пуштају, зато један другоме ни до сутра не верујемо, него поверитељи наваљују на дужнике да би што пре видели свој новац у сандуку, зато су понајвише и интереси на новац прескупши, зато сваки рад тек што се срећно упути одмах и стане (...) кредит ће настати онда само кад у земљи нестане партајског духа и свију жалосних његових последица, кад се ми сви једном опаметимо и увидимо да је за благо отаџаства, за благо наше и деце наше нужда и крајње већ време да *сви чврсто прионемо к династији* коју нам је Бог послао, па влади и земљи потребну сталност набавимо. А докле, кредитни завод с државним облигацијама неће ићи (...).(9) Ми дакле ни с економима, ни са стручним људима, ни с одбором не слажемо се у питању кредитног завода. Не слажемо се (зато) што га влада у начелу није дужна на ту целъ ни установити и што, кад би га установила, нити би практично могао при нашим околностима опстати, нити би био од праве користи, већ, напротив, служио би земљи на многостручну штету.“

Презадуженост би се могла спречити, по мишљењу писца, доношењем прописа којим би се забранило да се задужује онај ко стари дуг још није вратио. Предлаже увођење општег једногодишњег или двогодишњег приреза у корист оних чији дугови премашују вредност целокупне њихове имовине и враћање на снагу тзв. пољске уредбе из 1837(10). Дакле, од Милоша се тражи да „изда регулу“ па му се тим поводом писац директно обраћа речима:

„Ако ти, оче Милоше, дођу људи од разних струка те почну мудровати о праву, о слободи личној, о демократској системи, о чиновницима на скупштини, о секретарима са стране а с објасњавајућим гласом, о кредитним заводима и другим лакрдијама, дај им регулу; јер ево, поред свију права, поред личне слободе, поред демократске системе и чиновника на скупштини и секретара с објасњавајућим гласом, ми смо ти, оче Милоше, у *блату до грла*; сиромашни смо а раскошни, неспособни код науке, хоћемо да управљамо народом а не знамо управљати ни собом самима, сладак нам је хлеб наквашен туђим сузама, несложни смо, гонимо се, те је то већ и грехота од Бога и срамота од света. И без регуле најпосле ћемо упропастити и себе и ову земљу коју си ти ослободио твојом храброшћу а утврдио твојом мудрошћу. На што смо те дозвали? *Да ти покажемо како смо разорили твоје дело!* Ти га само опет можеш подићи твојим бистрим разумом и твојом тврдом вољом, али треба регула. Дај је свакоме, и самим мудрацима од струке. Па ако набеш да и ја нешто одвише мудричим и вичем, оче Милоше, дај и мени регулу. Ја ћу ти рећи: *Удри, али спаси отаџаство.*“(11)

(9) Са задивљујућом вештином писац повезује актуелна економска са политичким питањима користећи сваки погодан моменат да укаже на опасност која се надвила над Србијом појавом „партајског духа“ и да безрезервно приврженост кнезу и династији истакне као једини правац, највише начело које треба следити у унутрашњој политици.

(10) По овој уредби у сваком срезу би био по један економ који би се старао да се пољопривредни послови (који су такође набројани у уредби) на време и што боље извршавају.

(11) Последња реченица је изазвала узнемирење у јавности, па већ у наредном броју *Србских Новина* писац је морао да објашњава да није мислио „удри батином“ већ „удри законом мудрим, удри дисциплином, казни по закону ако се што преступи“.

Оштре речи о Светоандрејској скупштини, страначким борбама и о либералној интелигенцији

Писац, наравно, није „добрио регулу“ и дукатовачки чланци излазе несметано и у наредним бројевима *Србских Новина*. У петом чланку (*Србске Новине* бр. 100. од 27. VIII 1859) он је искористио именоване једног народног посланика за среског начелника да замери Јеврему Грујићу (који је тада заступао министра унутрашњих дела) за такав поступак и да упути једну замерку и самој Светоандрејској скупштини.

„Кренути посланика народног са клупе из одбора па га послати на столицу званичну, то је нечувено у представним државама, то ружно изгледа, то квари наше посланике, одузмимље скупштини самосталност, компромитира и саму демократску систему, која једино с чашћу опстати може на темељу строге моралности као год и велике мудрости. Да је г. Грујић у онај пар могао чути шта се о оном његовом делу говорило и подозревало по свестним круговима београдским, био би увидео како је и себи и постављеном одборнику и свој влади у јавном мишљењу, а земљи у ствари шкодио (...) јер, ако посланици опазе да је њино посланство згодно средство да добу до државне службе и одличних звања, они ће заборавити на све оно што им је народ препоручио (...). Светоандрејској скупштини остаће неизгладива љага у историји нашој, што су неки њени чланови трчали с просбама за звања, почем су најпре многе чиновнике звања лишили. Великом делу народном, повратку династије Обреновића, тим су дали вид ниске партајске спекулације, понизили су и себе и народ, па и саму народом љубљену династију, дирнувши у прерогативе владалачке пустили се у демагогију, па тако и себе пред народом и народ пред иностранством окаљали.⁽¹²⁾ Сав свет, то јест и ми и странци, увидели смо њину грдну себичност; а странци који не знају како је наш народ одушевљен за ову династију, морали су помислити да је она повраћена на кормило владе српске неколицином људи који су утоме вешто прорачунали своју корист.“

У шестом дукатовачком чланку (*Србске Новине* бр. 101 од 29. VIII 1859) коментаришу се разни посланички предлози и подржавају најчешће они који нису од већег политичког значаја, а критикују и не одобравају они који и најмање подсећају на идеје либералне интелигенције. О неким питањима, пак, писац износи и сопствене ставове. Највише пажње посвећено је положају чиновништва и пишчевом уверењу да народ (и народна скупштина) не треба да се сувише уплиће у спољнополитичка питања земље.

„(...) Нико наравно не може и нема одрећи народу право да пази помњиво и непрестано на владу како му чува његове политичне стечевине и брани призната му права од сваког уштрба; нико наравно не може и нема одрећи народу ни то право да владу опомене ако опази да запушта народне интересе на страни из каквих личних или партајских узрока, али мислимо да нам ту треба стати. Јер, почем се наши одбори и скупштине састоје понајвише из људи који нити добро поимају уговорену природу наших сношаја са страним светом, нити познају трактате, нити су у политичној вештини довијени, то (ако се упусте у претресање таквих нежних питања, а још више ако предузму диктирати влади шта и како јој треба радити) њој ће више сметње и тегобе него помоћи причинити, а земљи више уштрба него корист; па срећно би прошли кад је не би кадкад и компромитирали, те и у опас-

(12) Из целокупног пишчевог односа према Светоандрејској скупштини избија његово уверење да је једино добро од читавог њеног рада била одлука о повратку Обреновића на престо.

ност довели.(13) Дакле, желети би било да се народ *ограничи на мотрење и опомену*, а у осталом да влади остави одрешене руке (...)

На једанаестом састанку поведена је реч о чиновницима, а тако исто и на четрнаестом. Од другог периода свето-андрејске скупштине, то јест од како су њом *демагози владали* те угушивши зачас благородни природни нам дух правичности и умерености завели је на стазу на којој су јој окаљали њен славни први период, од онога времена ми се не мало и не без основа бринемо за класу чиновничку, која је из сваког обзира *најважнија* у земљи нашој. Овој је класи задато тешких удараца, којима је велики уштрб нанесен њеном уважању, толико нужном и владоцу и влади и народу. Зато смо с бржим нетрпењем чекали какав ће правац у томе послу одбор заузети (...).

Дукатовач није задовољан што је одбор предложио да се чиновници за казну више не премештају већ да се отпуштају из службе, јер премештање подразумева мању кривицу, а отпуштање много већу. Поддржава одлуку да се за примање мита чиновници обавезно кажњавају губитком службе јер „мито и највише срамоти чиновничку класу и највише народу шкоди.“ Међутим, писац има сопствено објашњење ове појаве. Њене узроке он види у ниским платама које нису довољне за пристојан живот и у неизвесности чиновничког положаја у служби који често зависи од исхода разних политичких борби.

„Дајте им довољну плату и пуну сигурност да их нико не може подкопавати с успехом, ни без доказане кривице хлеба лишити, па ћете имати и способне и поштене чиновнике (...). Ту како једна партаја дође до власти, нешто да би себи начинила места, нешто из освете, а нешто из страха да њу временом освета не постигне, лишава званија људе друге партаје, гони их, хапси, гледа да их утамани, нема никаквог милосрђа, јер никаквом милосрђу не може се ни надати; ту чиновници мањи, видећи што коловође раде, и како одмах по победи сеју семе своје пропасти, почињу сумњати о будућности, седе — штоно реч — на две столице, грабе, не знајући шта ће бити, што год више и како год могу, не мисле на народ него на себе (...) ми очајавамо да ће се икада партајски дух у земљи нашој искоренити и жалосно прозиремо у мраку будућности гроб кнежевине србске. Тада ћемо се опаметити, али ће бити доцкан.“

Предлог одбора да се по неколико добрих младића из сваког округа пошаље у стране земље на изучавање корисних заната, искоришћен је у осмом чланку (*Србске Новине* бр. 103. од 3. IX 1859) да се укаже да то није добро, јер ми за цело не добијамо толико у интелегенцији, колико губимо у трошковима, у постепеном надвишавању духа теоричног над практичним, у неосетном утамањивању духа народног, у увлачењу страних стихија и у друштвени, и у државни наш живот, у видном изумирању моралности и у сметњи коју причињавају влади преране и неограничене претензије младића на страни изучених.“(14)

Ни одборски предлог да у вишим надлештвима не могу истовремено бити чиновници међусобни сродници до другог степена не допада се дукатовцу. „Ово налазимо узаконено у свију скоро народа који се управљају републикански. Почем мислимо да ће се *тешко моћи код нас одржати демократска система*, а видимо да међу нашим способним

(13) Очитљедно је присутно стално омаложавање народне скупштине, али ни у томе писац није доследан; онда кад то иде у прилог његовим схватањима, он о скупштини размишља и на други начин, па се чак појављује и као некакав њен заштитник и саветодавац, бранећи је наводно од разних опасности које јој прете од „демагога“, па чак и од „диктатора“. Како изгледају ова теоријска политичка разматрања када се примене у пракси, најбоље илуструје положај народне скупштине у време владавине кнеза Михаила.

(14) Без сумње, ово је алузија на либералне идеје и понашање дела младе српске интелегенције школоване „на страни“.

људима има их много који су међусобом род, те закон у речи стојећи само би повредио лична права многих способних особа, лишио земљу њихових корисних услуга у вишим надлежатељствима и следоватељно спречио народни развитак.“ Тако се стално пишчева забринутост за чиновнике као „најважнију класу у земљи“ завршава његовим уверењем да је целокупан народни развитак у њиховим рукама.

Опасност за земљу од демократије и убитачне слободе

Последњи у низу, девети дукатовачки чланак (*Србске Новине* бр. 104. од 5. IX 1859) у највећој мери је посвећен самоме писцу — ко је он и каква политичка начела заступа.

„Многи се питају ко ово пише. Једни одговарају биће тај, други овај, трећи онај; неки закључују да пишу многи заједно, неки пак предпостављају да се овако не би смело писати без владиног упутства. Уверавамо читаоце да име писца нису погодили, да се писац не крије из каквог страха, него што га је мрзило да име своје накити пред народом високим начелима и чувствима патриотства с којима се у овим чланцима показује.(15) (...) Пише *искрени демократ*, али демократ просвештен искуством покрпеним из историје светске, а особито славенске. И ја сам се у мојој првој младости заносио виспирним теоријама људске слободе, тераним до крајње републиканске форме. Да, који просвештен младић, имајући и искрицу узвишености у души није клекуо пред том божанством ћерком небеса и окадио је тамјаном свога горећег чупства? Али кад наступе године зрелости, мало који да се заплашен натраг не тргне, увидевши да бацити ма и најбољи народ земни том божанству у наручје јест дрскост, коју оно пре или после најжалосније казни. Тим ми је *савршенство слободе постало идол узвишени над земљом*, увек сјајан и мио, али људма *недостижан*. Од тада постао сам демократ у свему што се тиче равноправности свију чланова једнога народа, али не у ономе што се односи на народну владу. *Љубим демократизам у народу, у влади га не љубим*. То вам је кључ свију мојих привидних противречности политичних у овим чланцима; а кључ мојим противречностима административним јест то, што убећен будући да треба постојано народом управљати по прописаним основима права, личне слободе и безбедности имања, убећен сам такође да влада може и мора од тих основа привремено одступити кад год то захтевају тешке, не измишљене него у самој ствари постојеће околности народа, употребивши оне изванредне мере којима се народу може најбоље и најпрече помоћи. И у најстрожим републикама проглашује се у нужди диктатура; и најуредније владе обустављају кадкад извршавање појединих права и закона и располажу имањем појединих класа или свега народа. Јер, кад нас форма и најбоља, по изненадним околностима удаљи од цели, треба је збацити, да се и лошом цели опет постигне, па по томе на првобитну уредну форму вратити се (...). Ни један народ на свету није од славенског више оживљава слободу и владање демократизма, па ни један није мање уживао личне безбедности, поретка и спокојства, нити је од слободе тако коначно пострадао као славенски

(15) „По унутрашњости и у публици пуштен је глас да те чланке пише сам Кнез Михаило, и већина чиновника који су били истерани, или су се осећали угрожени у својим положајима веровали су томе гласу, јер је сваки веровао да Кнез Михаило није задовољан оним што су бивше вође у скрупуци и доцније код Кнеза Милоша докле радилци. Успомене и доживљаји Димитрија Маринковића, Београд, 1939, стр. 100; „Ниједан дукатовачки чланак није издан а да га кнез Михаило није најпре прочитао и одобрио, на гле којима гдешто је удесно друкчије, а гле што и додао, а неке је и сам написао“ пише тадашњи уредник *С. Новина* Милош Поповић Велимир Теодоровићу 5. IX 1877. Цитирано према С. Јовановићу, *Друга влада Милоша и Михаила*, Београд, 1923, стр. 36; „У дукатовачким чланцима налази се једна мешавина идеја кнеза Михаила, Матије Бана и Јована Ристића. Михаило је био аутократ, Ван преплашени конзервативац, Ристић један бирократ који не разуме друкчију политику него ону руковођену озго“. Исто, стр. 38.

(...)" Да би илустровао ово своје тврђење, дукатовач наводи примере Чешке, Моравске, Пољске и других словенских држава. „Не видимо ли да су балтијски Славени изгубили и спољашњу независност и унутрашњу слободу, па најпосле и саму народност, те су нам сада савршени Немци? Не видимо ли да се велико моравско царство раздробило, а чешко краљевство пропало, па се над тим Моравци и Чеси напола понемчили. Где је силна Пољска са својим слободним вето? Од небројених држава словенских која оста? Остала је она која је свој народни и државни опстанак претпоставила убитачној слободи; остали су они који су тражили регулу, остали руски Славени.

Па зар да за нас изгубљена буде сва прошаста славенска историја, да се ни сад још не користимо искуством од хиљаде година, скупо добивеним крвљу и општом пропашћу нашом? Зар смо сад што бољи? Зар у кнежевину србској не обнавља се највећом тачношћу стара славенска историја? Ето су 55 година како оживесмо. За то кратко време видели смо на челу народа шест владалаца; имали смо у народу под Караборђем најпре владу олигархијску, па којекамо уставну, па диктаторску; под књазем Милошем најпре монархичну, па уставну; под књазевима Миланом, Миаилом и Александром монархично-уставну; под књазем Милошем повраћеним имамо демократско-уставну, па тај мирисни цветак спремамо и његовом племеником наследнику. На овај мали комадић земље имамо већ две књажевске породице, а много претендата; бунама и покушајима бунтовним, партајма, људма злостављеним, изгнаним, помрлим у тавницама, убијеним, коначно упропашћеним породицама не знамо ни броја! Куд ћемо најпосле с овим хаосом? Тамо, куда су милионима отишли и остали Славени — у пропаст, из које смо се истом једва и ишчупали. Нека нам сад ко рече да смо снивали када смо у мраку будућности назирали државни гроб кнежевине српске. Ми жалимо свакога који не увиђа да се на овај начин не подиже, већ неизбежно да мора пропасти мали, а огромним и силним државама окружени народ.

Књаз Милош, који по свој прилици није учио стару славенску историју, увидео је још у младости својој да се народи особито славенски не подижу ни уставном ни демократском владом, већ монархичном. Он је монархију схватио у правом славенском духу; монархију без аристократије и теократије, посабenu на равноправном, то јест демократском народу. Монархију поред народне скупштине са гласом консултативним, поред савета који израђује законе, имајуће се од самога књаза потврдити без ичијег саглашавања. К томе је књаз Милош додао начело династично. Али добоше људи себични, те најпре оборише монархију, па онда отпратише из земље и династију. Брод србски, изгубивши обе своје котве, а не имајући једра ни вешта корманоша, оде лутајући по бурној тој пучини, која сваки час њим о обалу лупити и разбити га може. Још остаје једна једина надежда. Опет је на брод стао стари вешти корманош, од кога зависи да се брод спаси. Он ће, надамо се и уверени смо тврдо, у своје време на ново предузети прво, прекинуто му дело, те још за живота свог докончати славну своју историју. Он ће обновљеној династичној монархији оставити садашњу слободну, у границе закона доведену штампу, како да се србском владоцу не би дала сакрити никаква злоупотребења у земљи, а до њега да доћи могу мисли свега оног дела народне интелигенције која не стоји близу престола. Тада ће сам књаз бити господар и управљаће народом по законима истичућим из непорушивих основа, у добро удешеном уставу изложених; савет, не могући већ да се титра са књажевском влашћу, мислиће само како да земљу снабде добрим законима; влада преко слободне уредне штампе моћи ће се користити целом интелигенцијом народном, дознавајући најспособније, у земљи често загајене људе, као и свака злоупотребења, а народ преко својих скупштина моћи ће господару као оцу достављати своје тегобе и законите жеље.“

Порука — упозорење посланицима Малогоспоинске народне скупштине и обједињавање начела у јединствени концепт политичког уређења Србије

На сам дан састанка Народне скупштине у Крагујевцу појављује се дукатовачки чланак (под насловом „Једна реч скупштинарима“) у Србским Новинама број 105. од 8. IX 1859. Писац опомиње народне посланике да буду „мирни, паметни и поштени људи“ и да не „постиде књаза и народ свој“, а уједно објашњава шта треба да им буде основ на прекупација на тек започетој скупштини.

„До лане имали смо две власти равне међу собом, књаза и савет, па никакво дело није се могло свршити ако се те две власти сасвим не сложе. Од лане, а имено од свето-андрејске скупштине, добисмо и трећу власт, равну двома првима, и то је баш сама скупштина; па сад ако се све те три власти не сложе, опет се никакво дело не може свршити. Три равне власти у држави то су три равна господара у једној кући. Кога ће пре млаби слушати, којој ће се власти народ покоровати? Ако се покори једној, не даду то друге две, ако се покори двома, не да она једна; хоће ли народ штогод на силу, сваки господар вуче на своју страну, сваки има присталица, па тада ето нам ината, свађе, немира, буне, гоњења, свакојаке беде и срамоте. Некад један господар одржи мејдан, некад други, доцније ће трећи, и тако никад слоге, никад мира, никад берифета (...). Сваки немир у земљи стоји силних новаца који се сви ваде из народне касе. Па кад се та каса испразни онда или ћемо морати давати већу порезу да своју народну владу издржавамо, или ако не усхтенемо дати, вратићемо се у старо стање, наметнуће нам се туђа влада која нас неће питати имате ли, него ће викнути: дајте, и мораћемо дати, ма и кошуљу са себе и деца своје продали (...). Кад три господара из неслоге добу у заваду, не само што не могу народне послове брзо и добро одправљати, него их и сасвим забатале, јер се сваки брине само како да ојача, да се закљони, да не изгуби мејдан, да не пропадне (...). Чиновници код три господара не извршују точно службу, дају се подмитити, глобе народ, чине свакојака злоупотребења, јер знају да ако их један господар усхтне казнити, други ће их заштитити, ако их један лиши званија други ће настојати да им се званије опет поврати. Дакле, зашто не би узимали мито и глобили да се обогате, зашто би се око службе баш много напрезали (...). А не верујте да је кривица ни до наша три господара, ни до наших чиновника. Кривица је до саме ствари, или управо до нас, који смо такву ствар хтели, који смо тако кућу уредили (...).

Хоћемо ли дакле ствар да поправимо, како би се поправили људи, укинуо то тројно господство, а заведимо једно. Шта, викнућете да укинемо савет и скупштину? Не браћо, Бог нас од тога сачувао, то би само наши непријатељи могли желети. Укинути савет, то би било погазити устав који нам је дат од сизерена, а за који нам јамче велике европске силе. То би било навући на себе гнев силних, који нас за један тренутак могу сагрти. Знате ли шта је у уставу? Уставом дата нам је народна династија Обреновића, народна влада и сва наша унутрашња слобода утврђена. Оборити устав значило би оборити то све, значило би срушити својим рукама сопствену кућу. Па нећемо ни скупштину да укидамо, јер и ако књаз може преко својих чиновника дознавати потребе и жеље народа, свакојако ће поузданије и боље бити да их чује из уста самога народа; а народ опет да чује из књажевих уста шта му се може учинити, шта ли не може и какве су потребе и жеље владине за опште добро. Дакле, нећемо рушити ни устав, ни скупштински закон, нећемо укидати ни савет ни скупштину, него ћемо их само *прекоројити* (што ће и учинити кнез Михаило својим уставним законима) тако како да нам не буду шкодљиви, како да у земљи буде једна власт, један господар, коме сви да се покоровамо, а тај господар опет да свима једнако управља по прописаним законима. Закон свако-

ме без изузетка мора у отачаству бити свет и непоручен (...). Па зато ако скупштина узме и овим послом да се занима, нека посао тај реши само у начелу, а *господару и влади његовој остави бригу о преустројењу и начину којим ће се том преустројењу добити потврда и јемство великих држава које нас заштићавају (...).*

На тај начин мало-господинска скупштина довршила би посао скупштине свето-андрејске; јер ова нам је повратила начело династично и династију Обреновића, а садашња би подигла први прави политички барјак Обреновића, барјак *умерене монархије* у рукама слободног народа. (Књаз Михаило и књаз Александар имабаху само са саветом или олигархијом борити се, имабаху то јест само руке везане, а сад *књаз Милош има против себе и олигархију и демократију*; подигли смо га на престол, али најпре свезавши му и руке и ноге. Хајде сад нека нам помогне! Но људи његовог карактера не даду се везати...)(16). Окром тога, садашња скупштина на овај би начин излила само благодет на сву земљу нашу, народ не би могао ни на једног њеног посланика пружити прст и рећи: овај се показао нечовек (...).

Након месец дана појављује се чланак са истим знаком, али овога пута без наслова (*Србске Новине* бр. 118. од 8. X 1859) који на извештајан начин представља резимирање раније изнетих погледа на државноправно и политичко уређење Србије, а у другом делу изражава забринутост због неких појава на управо завршеној Народној скупштини.

„Из многих одзива на моје чланке о одборској радњи даје се поуздано закључити да се у земљи нашој образовало опште мишљење у обзиру начела политичких (...) административних (...) па најпосле и у обзиру начела политично-моралних, без којих државна зграда, ма како да би била разумно устројена, не би се никад утврдити могла. Морал је најчвршћи лепак држави.

Каква су то начела? Ево их укратко: слобода народа основана на равноправности, представљена на *скупштинама консултативним* које би могле слободно изјавити што год народ у ствари — а не у лицима тишти (питање о лицима припада јединоме књазу. Ко дирне у ово питање, дира у књажеске прерогативе и врећа једно од најзнатнијих права књажеских)(17) а осигурана слободом шампе по закону одређеном. Влада монархична у нужним границама с династичним књазом, поред кога да опстане савет, било с гласом просто консултативним, или с пуном законодавном влашћу, али тако устројеним да књазу и земљи не би могао причињавати оних незгода које непрестано причињаваше од како нам је устав постављен. Савет у овакој системи морао би бити стално народа представништво, истичући из народне, у књазу концентрисане власти (sic!) тако да се подудари репрезентација народа с монархичним начелом, као што је сада у Француској и где год чиста монархично-уставна форма постоји.(18) Начела административна су нам: јака усредсређена, али тако удешена власт, да у нужној мери опстане самосталност општинског живота. Та власт да може употребити сваки разложит начин којим би се у земљи побудила сваковрсна радљивост, створило производство и процветало благостање. У томе да владу руководи више практично него теоретично знање, и где год буде потребно према духу и недостацима народа и околностима земље да се теорија жртвује осведоченом искуству нека се слободно жртвује (...).(19)

(16) Текст у малим заградама у чланку је дат као подножна напомена.

(17) Исто.

(18) Поређење са Француском није баш најспретније одабрано јер је Наполеон III са својим апсолутизмом (нарочито 1852—1860) и ослањањем на реакционарне снаге доживео слом много пре Седана.

(19) А искуство Србије са „јаком усредсређеном влашћу“ из периода прве владавине кнеза Милоша је савременицима било добро познато...

Непријатељи смо заклети партајском духу ма под каквим видом он се појављивао. Не скупајмо се ни под чији барјак већ једино под барјак отачаства који је предан владајућој династији да га дично носи. Према овој исповедамо непоколебљиву приврженост, а према књазу топлу љубав и постојану верност на пољу народне користи и части. Нећемо тајне мржње ни заваде у породици србској, нећемо личних ниских прогонства, нећемо подле саможивости, већ тражимо братску љубав и слогу, тражимо правду према свакоме (...).

Писац поново оживљава „чиновничко питање“ узимајући као повод гласове „да су скупштини подметнута, или јој се подметнути хтела два списка; један са означењем чиновника који су пребе лишени службе па се ту не смеју више никад примити, а други који носи имена многих и далеко многобројнијих жртви разуздане властољубивости (...). Кажу да у тим списковима има записаних и самих оних лица која је светли владалац наш узео у своју сопствену свиту.⁽²⁰⁾ Дакле, већ не би се хтело оставити књазу ни толико самосталности да може покрај себе држати људе који му се свиде и допадају. И за њих му ваља казати у име народа да треба да их промени (...). Ово би тако страшан појав био да му примера не налазимо нигде до само у *грозном конвенту* сав свет потресавше револуције француске (...). То ми не верујемо и што напомињемо само је зато јер те гласове налазимо распрострањене по страним новинама, па смо им с једне стране ради на пут стати да се даље не распростиру, а с друге стране охрабрити и успокојити све оне који би се њима нашли ожалошћени. Та ко би до те мисли дошао да ће скупштина сама свој закон порушити? Па кад би она своје законе рушила, ко би онда законе поштовао, какве би нам власти у земљи биле, какве гаранције грађани имали за своју личну слободу, част и имање? Оваквим би се поступком преврнуо сав социјални поредак, дошли бисмо у варварску анархију и *пред скупштином нестало би у земљи сваке друге, па и највише власти. Она би се узвисила и над самим законима, што никако у држави не сме, и на себе би пренела искључиву књажеву власт, па напослетку у земљи створила олигархију која иде до најмрскијег деспотизма.*“

Пишчев страх од народне скупштине који се граничи са паником, натерао га је да изађе из оквира разумног и пребе у сферу политичких фантазама. При томе, он заборавља да је народна скупштина, тај ужас којим плаши српски народ, по мишљењу тога истога народа (изнетом непуну годину дана раније) „једна од најсветлијих установа у држави Србској“.

Одговори либералне интелигенције на дукатовачке чланке

Увек непредвидив у својим потезима, кнез Милош је након једног неслагања са Милошем Поповићем одузео од њега уредништво *Србских Новина* и поверио га (22. X 1859) Владимиру Јовановићу, тада на дужности секретара министарства финансија. Кратак период његовог уредништва (до 1. XII 1859) омогућио је да се поново чује глас либералне интелигенције у *Србским Новинама*. Сада је била повољна прилика да се одговори на дукатовачке написе, што је и учињено најпре у форми „отвореног писма Господину демократу #“ (у два чланка под насловом „За историју“) и у чланку „Шта хоће народ наш и у чему је спасење његово“.

(20) Тај списак од 138 лица заиста се био појавио у скупштини о чему има трагова и у њеним протоколима (Протоколи Србске Народне Скупштине држане у месецу септември 1859. године, стр. 41), али имена лица која су се ту нашла нису објављена, што је у целој земљи изазвало узнемирење чиновника и нагађања да ли се налазе на тој листи.

У првом напису („За историју“, Додатак к броју 5. *Србских Новина* од 3. XI 1859) аутор Јован Илић се чуди како је могуће „у садашње доба бауцима заплашивати свет“. Нарочито му смета што је установа народне скупштине била најоштрије нападнута.

„Г. писац # жали што скупштина није остала онаква као што је некада била, то јест гомила људи без реда, без закона. А ја мислим да је боље што је скупштина закониту онагу добила (...). Камо среће да је скупштина још и пре 1839. год. законом призната и утврђена била, те се не би кроз двадесет година онолике несреће у земљи нашој догодиле. Ја питам г. писца #: шта би било од све радње скупштине свето-андрејске да није она законом призната и утврђена била? Би ли она могла повратити на престо народом обљубљену династију Обреновића, а да се не сматра сав посао њен као бунтован, као незаконит? Ми видимо да и поред тога што је скупштина свето-андрејска законом призната и утврђена била, што је била законити израз воље свега народа србског, опет су противници народни толико дрски били да су, небивши у стању законитим путем опаку намеру своју извршити, оружаном руком покушавали да покваре, да у корен сатру сав посао славне скупштине свето-андрејске. (Мисли се на догађаје од 12. XII 1858) Но г. писац # једнако баје око закона скупштинског. Кад не може да га сасвим укине, он гледа ако икако може, да га бар у нечему окрњи, па увијајући и тамо и амо једва једанпут нађе да је скупштина свето-андрејска погрешила што је у закону своме ставила да могу секретари скупштине и са стране изабрани бити (...). Кад би скупштина послушала г. писца # па оборила закон и поставила правило да се унапредак бирају секретари само изнутра, би ли тиме уклонила опасност да и ови секретари не постану диктатори? (...) Но хајде за љубав г. писца # да кваримо закон и даље па да узмемо и овим секретарима, који су уједно и скупштинари, право гласа — али, ено тамо другога скупштинара који није секретар где објасњава, разлиже, преписе се, ради на памет и срце целе скупштине и средством свога јаког моралног и материјалног гласа хоће да постане диктатор скупштине, а преко ње и владе и целе земље. Јох и помагај! Дај да га терам напоље — па онда? Тако терајући једнога по једнога могли би *истерати целу скупштину*. То би таман било по жељи г. писца #. Стета што за њега не знадосмо пре, да нам он закон за скупштину скроји! (...) Ви хоћете законити ред, а баш по закону скупштинском кога ви незаконито хоћете да укинете, скупштина не може владати другачије подносити решенија своја, него у виду предлога — одкуда дакле онолике опасности које ви тамо у допису вашем наређасте? Но, да, и ви хоћете скупштину, али хоћете да скупштина буде нула, да у скупштин седе *посланици као китови*! Ви сумњате да оваква система управљања може опстати са коришћу земаљском, а ја сам, напротив, тврдо уверен да је само ова система управљања за Србију спасоносна, јер је скупштина једини тврди град законитом владоњу на који се с поуздањем у свако доба ослонити може. Памтимо добро ону систему управљања на коју као да би се ви опет повратити хтели — ми је добро памтимо јер смо је горко заплатили (...).

Отворено писмо дукатовцу наставља се и у наредном броју *Србских Новина* (Додатак к броју 6. од 5. XI 1859). „Жао нам је господине демократе # што морамо исповедати како сасвим недемократски замислаш нашу државу. Није она то што и мртва машина на точковима коју покрећу спољашње снаге“ — тако не може ни један прави демократ мислити, него је она србско друштво које у себи самом има услове за живот и развитак; друштво за грађанску слободу, једнакост и братство — држава у којој је *највиши закон разумна воља народа србског*. Па није се ни законом о скупштини ништа друго учинило, него се само утврдио народ србски у својој политичној целини, која му даје државно достојанство у реду осталих европских држава и снагу за унутрашње грађанско усавршавање. То јест, узаконена је *слободна народна скупштина* не као крпеж из саветске и књажевске власти, него као *најприроднији заступник самога народа, који даје и обдржава*

и саветску и књажевску сву државну власт. Добро говориш да наша народна скупштина у овом виду није ништа ново у свету. Али врло неправо проповедаш да је она „копија тубих установа“ као што се ва-рају сви они који ти кажу да је она, опали плод застареле Европе који су учени људи пресадили у нашу младу Шумадију. Јер историја нас убеђава да је слободна народна скупштина „једна од најстаријих и нај-светијих установа србских“, установа која има корена још у старинским обичајима нашим, а изникла је из самога срца народа србског који је проливао крв за данашњу слободу своју (...). Дакле, ни учени људи који су написали закон о скупштини нису овим ништа туђе накалемили на-родности србској, него су напротив верно разумели, те са одушевље-њем неговали прву клицу србске слободе, коју ће вечно љубити, чувати, бранити и даље гајити сваки родољубац (...).

Илић одговара на дукатовачку сумњу да је српски народ дорас-тао да има слободну народну скупштину. „(...) А што се тиче отаџбине наше, већ одавно извесни непријатељи проповедају да народ србски није сазрео за самостални живот државни. А зашто? Само да би му лакше наметнули туђе тјторство и тиме учинили да он, народ србски, не припада више себи самом. Но према оваквим непријатељима могу клонути само слабоумне главе, а сваки разуман човек и прави Србин одговориће како њима тако и оним „ученим људима“ које ти спомињеш овако: Народ србски који је био у стању предвођен књазом Милошем сам собом славно извојевати данашњу слободу, заиста је способан да сам собом води бригу о својој судбини, као што му и припада право да на огњишту које је сопственом крвљу откупио управља своје ствари онако како у договору са својом владом за најбоље набе.

Теби пак одговарамо ово: Наши људи нису, истина, сви „високо изображени“ али народ србски уопште ватрено љуби свој род, живо схвата општу ствар и поред здравог разума и снажног чувства за пош-тење, правду и истину, има још много благородних нагона и својства грађанских. Не сметајте му само да слободно бира посланике своје, да слободно и јавно исповеда мисли, тегобе и жеље и договара се о по-требама својим (...) па ћете се уверити да код нас слободна народна скупштина не само опстати, него још и јединствена, најбоља школа за скупштинарско изображеније и друштвено усавршавање бити може.“

Као један од секретара Светоандрејске скупштине, Јован Илић је и лично пођођен дукатовачким ставовима о скупштинским секретари-ма који се узимају „са стране“. Мислим да то није понижавање народних посланика, већ напротив, да се тиме они „узвишују до правог досто-јанства свог“ дајући секретарима (као људима од општег поверења) право објашњавајућег гласа у скупштини. „Примедба твоја да би се-кретари с објасњавајућим гласом могли придобити на своју руку сву скупштину, па средством ће наметнути своју вољу и влади, те земљом као диктатори дрмати“ значи толико исто колико да си казао да би поједини посланици својим слободним гласом могли бити опасни зем-љи, јер би они, по твојој логици, још пре могли диктирати скупштини и влади, па отуд извео закључење да не треба ни њима оставити сло-бодан глас у скупштини, па следоватељно ни слободну скупштину ни-како трпити (...) чудно је заиста то како баш ти који се хвалиш да си „прави демократ“ понижаваш колико народ толико и владу његову, проповедајући јавно да их „поједине личности својим лукавством могу придобити на своју руку и наметнути им своју вољу“, што се само са неразумном и несвесном децом чинити може.“

Највише простора у Илићевом тексту посвећено је питањима народне економије. Дукатовцу се указује да је у својим чланцима често неистинито преносио и оне ставове одбора који се, као недвосмислени, налазе и у објављеним протоколима.

„У протоколу одборске радње не стоји нигде да је одбор казао да је оној нужди, по којој се народ задужује све сама влада крива, као што ти приповедаш, него је одбор споменуо оне многобројне смет-ње којима се код нас отежава или спречава намножавање народских

капитала (...). Да одбор није овде разумевао садашњу владу, види се јасно отуда што је он на првом састанку свом изјавио „како је кривица до пребашње владе што су напуштени интереси, ослабљени извори богатства народног, исцрпена финансија, сагрвено у клици државно благостање“, а признао са благодарношћу да је садашња влада св. андрејској скупштини и одбору дала живо уверење о својој отачаској бризи за спасење народа од сиромаштва (...).

Пребацивање твоје да није дужност владе помагати презадуже- ном делу народа да се одужи, није никако на свом месту. Наравно, влада се не може приморавати на отплату приватних дугова из држав- не касе, али она треба да се брине за распрострањење јаког, јевтиног и сигурног кредита у земљи, јер се тим потпомаже „благостање свега укупно народа“ што јој је баш по твојим речима „најстрожија дужност“ (...). Ко ме неће пасти на ум овде твоје речи „Ох браћо моја, тешку одговорност узима на себе човек са економијом, тим се није лако мис- лено играти“ — ко ти не би рекао да си прави злотвор браћи својој, што једностраношћу, или боље смутљивошћу, доводиш у сумњу уста- нове (мисли првенствено на државне кредитне заводе које је одбор предложио) којима се толики свет у нашем стању помогао, што ужасно увеличаваш зле, а с крајњим упорством прећутујеш све добре стране кредитних завода, место да као разумни родољубац желиш и препоручујеш да се они установе и управљају онако као што се изискује па да буду добротворство, а не злотворство у отаџбини нашој, којој будућност зависи пре свега од напретка на материјалном пољу. Ко не би признао да би ти својим начином био у стању и најочевиднији бла- гослов оцрнити као највећа проклетства?!“

Док је отворено писмо дукатовцу одговор на његову критику ра- да одбора Светоандрејске скупштине, чланак под насловом „Шта хоће народ наш и у чему је спасење његово“ (*Србске Новине* бр. 16. од 28. XI 1859) у већој мери садржи начелне погледе либералне интелигенције о уређењу српске државе, па је тако он у ствари одговор на дукато- вачки чланак од 8. X 1859. године.

„Народ хоће да утврди у земљи уставну једноглавну владу, стал- ну владалачку лозу и представништво народно, народну скупштину, и хоће да избје из земље наше тубински утицај. (...) То је онај држав- ни створ, где на врху владе стоји један човек, који управља земљом по закону — разумној вољи свога народа, где врховна власт остаје у једном племену прелазећи с оца на сина, и где је народ законитим начином на скупштину скупљен једина сила из које владалац сву силу добија, једина сила која према владалачкој важности с достојанством стати може (...) Само владалац и народ осим једном Богу другоме ни- ком и ни за шта не одговарају. А министри морају одговарати и вла- даоцу и народу за све што год у земљи, било од кога му драго, у име државне власти ради. Њих поставља владалац да у име његово раде и отпушта их ако раде на срамоту његовом имену. И народ им отказује своје поверење ако га не заслужују, и моли владоца да их отпусти. А када би министри још и противу закона радили, онда их како влада- лац, тако и народ могу под суд дати.“

Чиме чува владалац у земљи мир, права и користи своје и народ- ске, а чиме народ? Владалац има за то у својим рукама војску, а народ устав, скупштину и слободну штампу. Владалац стражари војском, на- род слободном штампом. „Закон о штампима писац убраја у један од стубова „на којима стоји државна зграда“, поред устава, закона о на- следству престола, закона о скупштини и закона о министарској одго- ворности. „Извади ли се или помери само један од ових стубова — онда се стропоштава и цела зграда!“

Ми не оцењујемо ни један начин владе по себи, јер по себи ни- какав начин владе нити је добар ни рђав. По нашем уверењу онај је начин владе најбољи који је коме народу и његовом степену развика најприличнији (...).“ Целокупан напор писца сада се усредсређује на тражење историјских сведочанстава да је за српски народ „уставна

једноглавна влада са представништвом народним“ најодговарајући начин организовања државноправног и политичког система. Он ће и узроке пропасти српске феудалне државе наћи у непостојању правог народног представништва, а и Први устанак, по њему, пропада онда када поглавица прекида договор с народом па приклања уво туђинском утицају“. И за време уставобранитељског периода народ страда и пати јер нема законите скупштине да му јаду лека даде“. Кроз један такав национално-романтичарски однос према целокупној српској историји писац стиже и до Светоандрејске скупштине која „уветована горком науком историје народне, ограђује пре свега себе и народ од страног мешања, утврђује народно представништво законом за редовно тражење и слободну радњу скупштине, проглашује слободу говора (штампе), проглашује одговорност министра, отказује поверење и узима власт глави и људима који се увек на туђина ослањаше, у туђина савета тражише и преко туђина земљом нашом управљаше, а с народом се својим никад договарати нехтедоше, никад вољу његову поштовати неумедоше (...). Историја је дакле прво и најјасније сведочанство да је једноглавна наследна и уставна влада са правим представништвом народним била свагдашња неодољива потреба народу србском, потреба таква да је држава србска увек или назадна била и посртала, или још и сасвим пропала кад јој је један други од ових стубова недостајао или снагом својом недорастао или ослабио био. А рад скупштине светоандрејске није ништа друго но чисти израз и зрели плод историјског живота народног, ништа више но један јак доказ самосталне свести народне (...).“ Корене једноглавне владе и народног представништва писац ће такође потражити и у народним обичајима и „животним уставовама“ као што су општина и породична задруга, али их толико идеализује, да његови аргументи скоро губе смисао.

При крају написа се узвикује: „*Подај слободу народу док је није почео сам тражити*, јер ако је почне сам тражити, онда неће ни за њега самог најбоље бити, а тешко и вама мучитељима његовим и гонитељима слободе његове! Кад од стега, неправде и недела ваших гнев народни прекиши, онда, дабогме, неће ни он чути вику вашу о закону, власти, реду, миру, братству и љубави. Онда, дабогме, може бити и безвластије и свакога покура и ужаса!“

У одговору либералне интелигенције на дукатовачке чланке, повремено се осећа да они о неким питањима већ имају другачије мишљење него на Светоандрејској скупштини. Као да се постепено одступа од идеје о скупштини као врховном органу, као органу народног суверенитета, и она се у перспективи сагледава као орган који би требало да врховну власт дели са кнезом.

*

Дукатовачки чланци су прожети погледима на државноправно и политичко уређење који су упадљиво слични са прокламацијом кнеза Михаила поводом ступања на престо 1860. и његовом престоном беседом на Преображењској народној скупштини 1861. Они су злослутна најава једног аутократског режима који ће у пракси спровести чак и реакционарија решења на плану централизације власти и гушења слободе од оних чије се основне контуре назире у чланцима. После доношења Михаилових уставних закона, питање ко је био писац дукатовачких чланака за савременике је скоро изгубило значај. Показало се у пракси да нису били далеко од истине гласови да је он лично њихов аутор или бар иницијатор. Утолико је значај дукатовачких чланака већи уколико су они мање резултат тренутних политичких недоумица и разилажења, а више теоријска подлога, припрема и оправдање једне централизоване аутократске монархије.